

Vélemény Csorba László: A római követ jelenti ... A magyar-olasz kapcsolatok története 1945-1956. című doktori disszertációjáról.

Tisztelt Bíráló Bizottság!

Előre kell bocsátanom, hogy Csorba László doktori értekezését nagyon érdekes, színvonalas, jól megírt és a kutatási nehézségek ellenére kellően dokumentált munkának tartom, amely a védéshez szükséges formai és tartalmi feltételeknek messzemenően megfelel. A dolgozat tárgyát tekintve több szempontból is hiánypótló. Amíg az 1956 utáni magyar – olasz gazdasági, politikai és kulturális kapcsolatok alakulására vonatkozóan több fontos monográfia született, addig az 1945 és 1956 közötti időszakról viszonylag kevés feldolgozás és forrásközlés látott napvilágot, amit Csorba László is joggal hangsúlyoz a dolgozat rövid historiográfiai áttekintésében. A szerző szerencséjére az elmúlt tíz évben bővült az érintett periódusra vonatkozó hozzáférhető új forrásanyag. 2003-ban újabb titkosszolgálati dossziék kerültek az ÁBTL-be, s 2006-ban kutathatóvá lett az olasz külügyminisztérium diplomáciai levéltára magyar referatúrájának iratgyűjteménye is. A jelölt szinte hiánytalanul feldolgozta a rendelkezésre álló szakirodalmat. A forráskezelést messzemenően szakszerűnek, a hatalmas, bár helyként terjedelmileg hosszú jegyzetanyagot nagyon informatívnak tartom. A szerző szakmai lelkiismeretességére utal, hogy nagy számú interjút készített a korabeli olasz ügyekben járatos személyekkel. Értékelendőnek vélem, hogy a dolgozat stílusa tárgyyszerű, fogalmi apparátusa a tudományos keretek között marad.

Csorba László értekezése, ha némileg töredezetten is, de alapjában jól követhető áttekintést nyújt az 1945 és 1956 közötti magyar-olasz államközi viszony fejleményeiről. Az 1945-től 1948-ig eltelt három év a háború utáni újrakezdés időszaka volt. 1946 júniusában a szovjet elnökséggel működő SZEB hozzájárult, hogy Olaszország és Magyarország – a háborúban vesztes két ország – helyreállítsa a diplomáciai kapcsolatokat. (Kertész István az első magyar követ azonban csak 1947. március 21-én adta át megbízólevelét Romában.) 1947. november 9-én a két állam kereskedelmi és fizetési egyezményt írt alá. A kulturkapcsolatok téren a legjelentősebb esemény a magyar-olasz kulturális vegyesbizottság 12 év utáni összehívása volt. A humanizmus kutató Kardos Tibor igazgató irányításával rendbe hozták a Római Magyar Akadémia épületét, s újjászervezték a tudományos és kulturális intézmény tevékenységét. Újra fogadnak ösztöndíjasokat, konferenciákat, hangversenyeket, kiállításokat rendeznek. A Pápai Magyar Egyházi Intézet élére új igazgatót neveztek ki. A magyar-vatikáni kapcsolatok helyreállítására, noha a kisgazdapárti vezetők, Tildy Zoltán köztársasági elnök és Nagy Ferenc miniszterelnök is

szorgalmazták, a külpolitikai viszonyok és a Szentszék tartózkodó álláspontja miatt nem került sor.

1948 után az egyre feszültebbé váló nemzetközi helyzet, az állampárti diktatúra kiépülése, de nem utolsó sorban a Mindszenty-ügy következtében, a magyar-olasz kapcsolatok rohamosan romlottak. 1951-ben a Római Magyar Akadémia a külügyminisztériumhoz került, új vezetőt neveztek ki, az intézmény tudományos és kulturális tevékenységét korlátozták, az ösztöndíjasok számát drasztikusan csökkentették. Az RMA-t kulturális intézetté alakították át, amelynek feladata a szovjet típusú szocializmus modell népszerűsítése lett. A magyar követség, az RMA és a PMI között hamarosan súlyos konfliktus alakult ki, amelynek fordulópontjait Csorba László minden részletre kitérően ismerteti. A PMI és a papi emigráció a Mindszenty ügyben természetesen a hercegprímás mögé sorakozott fel, ami kiváltotta a magyar állami – és pártszervek éles kritikáját. 1948 végén a magyar kormány megszüntette az egyházi intézmény anyagi támogatását, majd 1952-ben megpróbálta megszüntetni. 1949 őszén a még hivatalban lévő Kardos Tibor lezáratta a Palazzo Falconieri kapuját, és portai ellenőrzést vezetett be, ami megnehezítette, hogy a PMI alkalmazottai és lakói feljussanak a második emeletre. A kölcsönös előítéletes vádaskodás, a kertkapu nyitva vagy zárva tartása körüli csatározások állóháborúhoz vezettek. Az olasz hivatalos szervek, mindenekelőtt rendőrség azonban megvédték az egyházi intézet önállóságát. Figyelemre méltó a szerzőnek az a kutatási eredménye, miszerint a gazdasági kapcsolatok, ha alacsonyabb szinten is, de 1949 és 1953 között is fennmaradtak, tehát nem szűnt meg az érintkezés a két ország között.

Sztálin 1953-ban bekövetkezett halála után a világpolitikában jelentős változások következtek be. A nyugati nagyhatalmak és a Szovjetunió között a feszültség csökkent, tárgyalások kezdődtek egy sor rendezetlen nemzetközi kérdéstről. 1955-ben – tíz év után – lezajlott az első csúcstalálkozó. Az enyhülés körülményei között a hagyományos magyar-olasz kapcsolatok is lassan újjáépültek. Ehhez hozzájárultak a magyarországi változások is: Rákosi bukása, a Nagy Imre kormány megalakulása és az új kormányprogram meghirdetése, majd az SZKP XX. kongresszusa új desztalinizációs irányvonala. A nyitás szellemében – többnyire olasz kezdeményezésre – megbeszélések kezdődtek a függőben lévő pénzügyi és vagyoni, valamint gazdasági kérdésekről. Felülvizsgálták a diplomaták szabad mozgását korlátozó intézkedéseket. Kulturális csereprogramokat bonyolítottak le. A külkereskedelmi forgalom fellendült. Az egyházpolitikában is megváltozott a hangvétel. A római magyar követség és a Pápai Magyar Egyházi Intézet között megszűnt az ellenségeskedés. A kétoldalú kapcsolatok bővülését azonban az 1956 október-novemberi események átmenetileg megállították.

Csorba László nagydoktori dolgozatát nem tekintem hagyományos diplomáciatörténetnek abban az értelemben, hogy nemcsak az államközi kapcsolatok felső szintjével foglalkozik, hanem nagy figyelmet fordít a római magyar követség életének, a követségen belüli politikai és személyi viszonyoknak az ábrázolására. Jó ötletnek gondolom a diplomáciai misszió és a magyar akadémia vezetőinek bemutatását. A misszió vezetői közül szerintem Velics László portréja sikerült a legjobban. Ő régi vágású, nagy műveltségű, konzervatív liberális beállítottságú diplomata volt, aki a második világháború alatt a gróf Bethlen István és a nagytőkés Chorin Ferenc vezette angolszász orientációjú konzervatív ellenzékhez tartozott. 1942-től athéni követként kapcsolatban állt a görög ellenállási

mozgalommal, s közreműködött a Görögországban élő magyar zsidók mentésében. 1944-ben átvált a szövetségesekhez. Egyetértek azzal, hogy Rómába történt kinevezését – jóllehet akárcsak elődje, a néhány hónapot Rómában töltő Kertész István, ő is a régi, háború előtti diplomáciai karhoz tartozott – alapvetően németellenes politikai múltjának, s jó vatikáni kapcsolatainak köszönhető. Hozzá kell fűznöm azonban, hogy ez az lépés akkor történt, amikor az MKP még stratégiájának, a hatalomátvétel mikéntjének számos eleme tisztázatlan volt. A hosszú átmenet koncepciója még érvényben volt, amibe még beleillett Velics 1947. szeptember 10-i kinevezése. A Tájékoztató Iroda 1947. szeptember végi megalakulásával azonban a helyzet megváltozott. A szovjet pártvezetés napirendre tűzte a kelet-európai kommunista pártok hatalomátvételének meggyorsítását, hogy kiterjessze, illetve megszilárdítsa ellenőrzését a térség felett. 1947. október 13-án, megbízólevele átadásakor Velics még nem tudhatta, hogy római kiküldetése nem lesz hosszú életű. A Mindszenty-ügy kirobbanása után felsőbb utasításra még közvetíteni próbált Budapest és a Vatikán között, de 1949. április 25-én felmentették állásából.

A legkeményebb kritikát a disszertációban Tolnai Gábor kapta, aki 1948 nyaráig valóban a Független Kisgazdapárt tagja volt, és a kommunista párt felé orientálódó, fiatal polgári liberális értelmiségieket tömörítő, részben Ortutay Gyula által irányított ún. „O” csoportozhoz tartozott. Feltehetően kettős párttagsággal rendelkezett, de ez forrásokkal ma még nem támasztható alá. Saját állítása szerint 1949-ben lépett be az MDP-be, s Rákosi volt az egyik ajánlója, ami meglehetősen árulkodó. Tény viszont, hogy 1952-től előbb az MTA-hoz tartozó TMB titkári tisztét töltötte be, majd később a testület elnökeként tevékenykedett 1973-ig. Ez a poszt – tudományos utánpótlás kontrolálása – a rendszerváltásig abszolút bizalmi állásnak számított. Emlékiratának bírálatát jogosnak tartom, amely inkább egy útikönyv, mintsem tudományos és kulturális értékű visszaemlékezés, hiányzik belőle az igazi szembenézés múltjával. Az 1987-ben megjelent emlékirat és az 1949-50-ben készült diplomáciai jelentések összevetését ugyanakkor módszertani szempontból aggályosnak tartom. Ismeretes, hogy nem a misszió vezetők írták a követjelentéseket, hanem az előadók, ők csak kézjegyükkel látták el azokat. A hivatalos zsargon használata kötelező volt, a követ csak magánlevélben mondhatta el véleményét. Tolnai szakmai és oktatói teljesítménye vitatható, de benyomásom szerint leegyszerűsítés a Kádár-rendszer tipikus figurájának tekinteni, pláne sztálinistának titulálni, amint az a róla szóló, egy néhány évvel ezelőtt publikált, egyébként színvonalas tanulmányban olvasható.

Csorba László disszertációja egyik fontos eredményének az ÁVH által Rómába telepített magyar hírszerző csoport tevékenységének feltárását és feldolgozását tekinti. Más országokat érintő, hasonló jellegű kutatások ugyan ma is folynak, de publikációk ismeretím szerint eddig nem jelentek meg. Az újonnan hozzáférhetővé vált levéltári anyag alapján a jelölt elsőként tárta fel, hogy a római magyar rezidentúra 1951 és 1956 között minimum 4–5, maximum 10–12 hivatásos hírszerző tisztből állhatott, tehát létszámát tekintve nem volt nagy. Tisztázta, hogy kik voltak a rezidentúra vezetői, feloldva fedőnevüket és leleplezve diplomáciai álcázásukat. Az állandóan változó ügynökhálózat létszámát az érintett periódusban a jelölt mintegy 20-25 főre becsüli. Sokakat azonosított, de a dolgozatból az derül ki, hogy közülük érdemi munkát kevesen végeztek. Dokumentálta, hogy Rómában a magyar hírszerzés fő feladata 1953-1954-ig a Jugoszláviára vonatkozó adatok gyűjtése volt, kiegészítve a Vatikánra, a magyar politikai és egyházi emigrációra, az olasz gazdasági és

politikai életre, valamint a haderőre vonatkozó információk beszerzésével. 1954-1956-ban a Vatikánba való beépülés kapott prioritást, a papi emigrációval kiépítendő kapcsolatok révén. Csorba László alátámasztja Dékán István vezérőrnagynak, a belügyminisztérium illetékes vezetőjének azon véleményét, hogy a magyar hírszerzés külföldön, így Olaszországban sem volt különösebben sikeres. Kivételt talán az 1925-től haláláig Olaszországban élő, Florio Banfi néven publikáló neves történész és filológus Barabás Holik László jelentett, akit 1949-ben zsarolással, 1954-ben „hazafias alapon” szerveztek be. Nyolc kötetnyi jelentés maradt utána. A történész kollégám által megrajzolt portréját korrektnek tartom, s el tudom fogadni azt az értékelését, hogy az önsorsrontó, nehéz természetű, megélhetési gondokkal küzdő Barabás Holik nem volt áldozat, és „keveseknek okozott kárt.” (224. o.) Az életrajz jó példa arra, hogy csak a teljes életpálya ismeretében lehet szakmai és emberi szempontból tisztességesen állást foglalni egy ügynök megítélésének kérdésében. Itt szeretném megjegyezni, hogy a dolgozatban, főként a lábjegyzetekben előbukkan néhány katonai hírszerző neve is, de nem derül ki, hogy mi volt a feladatuk, s volt-e kapcsolatuk a követségi rezidentúrával.

Csak a lábjegyzetekből lehet tudni arról, hogy Olaszországban természetesen létezett kémelhárítás, amely szemmel tartotta a magyar követséget és intézményeit, sőt megpróbált beépülni a magyar kolóniába. A főszövegben kellene erről írni, ha van erre hozzáférhető levéltári, illetve nyomtatott forrás.

Áttérve kritikai észrevételeimre, mindenekelőtt szeretném megjegyezni, hogy noha a disszertációban számos utalás történik a nemzetközi háttér átalakulására, mindenekelőtt a hidegháború eseményeire, valamint a magyar és az olasz bel- és külpolitikai viszonyok változásaira, az összkép azonban töredezett és hiányos. Kifogásolom, hogy a disszertáns a hidegháború kirobbantásért a felelősséget egyoldalúan Sztálinra és az általa működtetett diktatórikus rendszerre hárítja. Jómagam úgy vélem, – összhangban a régi amerikai un. „revizionista „ iskola álláspontjával – miszerint mind az angolszász hatalmak, mind a Szovjetunió hibáztathatók az antifasiszta nagykoalíció felbomlásáért, ha nem is egyforma mértékben.. Mindkét fél részéről hiányzott a tolerancia, s a bizalom, nem értették meg, vagy félreértették, illetve szándékosan félremagyarázták a másik szándékait. Mindkét félnek megvoltak félelmei, s jogos sérelmei. Szovjet részről többek között nehezményezték a lend-lease szállítások leállítását rögtön az európai háború befejeződése után, csalódottan vették tudomásul, hogy az amerikai kormányzat végül is nem teljesítette a szovjet kormánynak az 1945. februári krimi csúcstalálkozón előterjesztett hat milliárdos hitel, illetve segély kérelmét. Az atomtitok átadásának megtagadását, majd az atombomba bevetését Japánra a maguk szemszögéből katonai fenyegetésnek fogták fel. Az iráni kérdésben – nagy nemzetközi nyomásra – Moszkva teljesítette az 1942. évi háromhatalmi egyezményben foglaltakat, s 1946 márciusában kivonta 30 ezer fős katonai egységét Észak Iránból. A sahtitkosszolgálat azonnal hajtóvadászatot indított az iráni kommunista párt tagjai ellen, sokakat letartóztattak, a párt vezetőit bíróság elé állították és kivégezték, a pártot betiltották. A szovjetek számára felajánlott olaj koncessziót végül az angol és amerikai olajvállalatok kapták. A szakirodalomból ismert, hogy az Egyesült Államok a nyugat európai országok gazdasági talpra állítását célzó Marshall-tervet, eleve úgy alakította ki, hogy az a Szovjetunióra ne terjedjen ki. Az 1992-ben nyilvánosságra hozott – és magyarul is megjelent – moszkvai levéltári források azt tanúsítják, hogy a szovjet pártvezetést érdekelte a segélyprogram,

tekintettel az ország katasztrofális gazdasági helyzetére és gabonatermelő területeket két év óta pusztító aszályra, Sztálin 100 tagú delegációt küldött a párizsi előkészítő értekezletre. Moszkva szeretne volna tisztázni az amerikai szándékokat és abban reménykedett, hogy a számára elfogadható – a háború alatti lend-lease szerződéshez hasonló – előnyös feltételekkel részesülhet az amerikai segélyprogramból. Amint a diplomáciai és hírszerzési forrásokból kiderült, hogy erről szó sincs, Sztálin azonnal hazarendelte a szovjet delegációt Párizsból, és megakadályozta, hogy a kelet-európai országok bármelyike csatlakozzon a Marshall-tervhez. A nyugati szövetségesek barátságtalan lépései okozta pszichés állapot, ami a felszínen nem látszott, hozzájárult véleményem szerint ahhoz, hogy a szovjet felső vezetés durván lépett fel nemzetközi téren, a befolyási övezetébe került területek feletti befolyását igyekezett megszilárdítani és erőforrásait igénybe venni. Már 1946-ban hozzákezdett a haditengerészet fejlesztéséhez és az atombomba előállításához szükséges hadiipar kiépítéséhez. A nagyhatalmi érdekek mindlét oldalon felülírták a fair playt, a normális nemzetközi kapcsolatok fenntartását. Európa gazdasági és politikai szempontból kettészakadt, s a két világrendszer szétválása felgyorsult.

A jelölt számos esetben utal rá, hogy Magyarország és Olaszország, a második háborúban vesztes két ország a fegyverletétel és a párizsi békeszerződések megkötése után eltérő utat járt be. Magyarország a szovjet blokkba került, a KGST és a Varsói Szerződés tagja lett, míg Olaszország a nyugati szövetségi rendszerbe tagozódott be, s felvételt nyert a NATO-ba. Ennek a folyamatnak az okairól és különböző állomásairól, a nemzetközi háttér átalakulásáról kiadás esetén érdemes lenne egy külön fejezettel bővíteni a monográfia anyagát.

A kisebb észrevételeim között szeretném megemlíteni, hogy a főszövegben, de főképpen a lábjegyzetekben a korabeli olasz sajtóból származó információkban sok a ténybeli tévedés és a vitatható állítás, s ezek korrekciójára gyakran nem került sor. Gyöngyösi János külügyminiszter például nem volt titkos kommunista és a szovjetek embere sem. (26. o.) A moszkvai kommunista emigráció őt már 1944 előtt a Független Kisgazdapárt balszárnyához sorolta, mert a szocdemekkel való együttműködés híve volt. Inkább társutasnak tekinthető. Külügyminiszterként nem volt különösebb súlya. A szovjetek és Rákosiék számíthattak lojalitására, ugyanakkor ő maga hangsúlyt helyezett az angolszász hatalmakkal való kapcsolatok rendezésére és fenntartására is. Rajk László 1945 után nem tartozott az MKP nemzeti szárnyához, mert ilyen nem létezett. A hazai kommunisták nem alkottak külön csoportot, s kezdettől fogva tudomásul vették a moszkvai emigrációból hazatértek vezető szerepét. Rajk támogatta az MKP hivatalos politikai irányvonalát, neki mint belügyminiszternek Péter Gáborral, a politikai rendőrség főnökével voltak összeütközései. Közismert, hogy nem ő, hanem Péter Gábor hozta létre szovjet segítséggel a magyar politikai rendőrséget. Említés történik Kovács Béla, az FKGP főtitkára által a háború után nyugatra küldött levelekről, amelyeket a Magyar Közösség-féle összeesküvés perben ellene próbáltak felhasználni. (123. o.) Valószínűtlen, hogy ezeket a RMA titkárnője továbbította volna nyugatra. A 70-es évek elején alkalmam adódott a Magvető Kiadót igazgató Kardos Györggyel beszélni, aki egyidejűleg az összeesküvés ügyben a nyomozó csoport vezetője volt. Nyíltan megmondta, hogy ezeket, mármint a leveleket „mi csináltuk”, a „mi” alatt érzelhetően a kommunista kézben levő politikai rendőrséget értette. Kovács Bélát az MKP-nak nem sikerült Magyarországon bíróság elé állíttatni, Rákosi és Rajk közbenjárására a

szovjet hatóságok összeesküvés és ellenkormány alakítása alaptalan vádjával tartóztatták le és hurcolták el 1947 februárjában.

Befejezésül ismételen szeretném hangsúlyozni, hogy Csorba László nagydoktori dolgozatát jól sikerült, sok újdonságot tartalmazó munkának tartom, s javaslom, hogy a bírálóbizottság vitassa meg, és ítélje oda a nagydoktori címet számára.

Budapest, 2013. május 21.

Dr. Vida István, DSc
nyugalmazott egyetemi tanár